

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИГА ЎСИМЛИКЛАР КАРАНТИНИДАГИ ЗАРАРЛИ ОРГАНИЗМЛАРНИНГ ЧЕТДАН КИРИБ КЕЛИБ ТАРҚАЛИШИНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ЎСИМЛИКЛАРНИ КАРАНТИНИ ТАДБИРЛАРИ

Муродов Бокижон Эгамбердиевич, қ.ф.н., доцент,
Анорбаев Азимжон Раимқулович, қ.х.ф.д., профессор,
Ўсимликлар карантини ва ҳимоячи илмий тадқиқот институти.
Ортиқов Умиджон Дониёрович, қ.х.ф.н., доцент
Худойкулов Аъзамжон Мирзоқулович, қ.х.ф.д., доцент,
Тошкент давлат аграр университети.

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасига унаби кўчатларини четдан келтириб экишда ўсимликлар карантинидаги зарарли организмларнинг четдан кириб келиб тарқалишини олдини олиш ўсимликлар карантин тадбирлари ва фитосанитар хавфсизлик тўғрисида маълумотлар берилган.

Резюме: В этой статье представлена информация о мерах проведения карантинных мероприятий и фитосанитарной безопасности по предотвращению распространения вредных организмов при завозе и посадке саженцев унаби из-за рубежа в Республики Узбекистан.

Abstract: This article provides information on measures to carry out quarantine measures and phytosanitary security to prevent the spread of pests during the importation and planting of Ziziphus seedlings from abroad in the Republic of Uzbekistan.

Ўсимликларни зарарли организмларидан кўпчилик турлари ўсимликларга нисбатда катта иқтисодий зарар етказиши, тез тарқалиши, турли хил иқлим шароитларига тез мосланиш ҳосил қилиши ва уларга қарши кураш чораларининг мураккаблиги, жуда катта маблағ талаб этиши ёки умуман йўқлиги сабабли улар ўсимликларнинг карантин организмлари рўйхати қилинади.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейинги ўтган даврда ўсимлик маҳсулотлари, уруғ, кўчат ва бошқа экиш материалларини импорт қилиш кескин ўсиб бормоқда. Чет мамлакатлар билан турли соҳаларда ҳамкорлик, туризм, илмий ва савдо алоқаларининг ривожланиши натижасида республикага мавжуд бўлмаган ўсимликлар карантинидаги зарарли организмларни кириб келиш хавфи ҳам ортиб бормоқда.

Бирор бир карантиндаги зарарли организм мавжуд бўлмаган ҳудудга зарарланган халқаро фитосанитар талабларга мос бўлмаган ўсимлик маҳсулотининг кириб келиши жуда катта иқтисодий ва экологик муаммоларни юзага келтириши мумкин. Ушбу фикрга жаҳон тарихидан жуда кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги тарихида қўрилган қатъий чораларга қарамай республика ҳудудига бошқа мамлакатлардан кўп турдаги ўта хавфли карантиндаги зарарли объектларнинг ўтиб қолиш ҳолатлари кузатилган. 1939 – йилда Япониядан келтирилган тут кўчати билан комсток қурти, 1964 – йилда калифорния қалқондори, 1972 – йилда Колорадо қўнғизи, 1980 – йилда иссиқхона оққаноти, 1981 – йилда Туркиядан тўрт доғли донхўр, 1983 – йилда шарқ мева қурти ва бошқа зараркунандалар тарқалди ва улар қишлоқ хўжалигига катта иқтисодий зарар келтирмоқда [5].

Ўзбекистон Республикасида ўсимликлар карантини соҳасига 2008 йилдан бошлаб давлат томонидан эътибор кучайишига Россия ва бошқа айрим давлатлар томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортига қўйилган айрим таъқиқлар сабаб бўлди. Масалан, Россия томонидан

шу йилларда куруқ меваларга, Жунубий Корея томонидан гилос ва қовунга таъқиқ қўйилди. томонидан. Шу ва шунга ўхшаш сабаблар оқибатида ўсимликлар карантини соҳасини тубдан ўзгартириш зарурлиги юзага келди. Натижада давлат томонидан соҳани тубдан ислоҳ қилиш учун қатор фармон ва қарорлар қабул қилинди ҳамда ижроси амалга оширилди.

Жумладан, 2010 йилларда Вазирлар Маҳкамаси томонидан соҳани ўзгартириш юзасидан кўрсатма берилди. Унда соҳани тубдан ўзгартириш учун қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигига чора бадбир ишлаб чиқиш топшириғи берилди. Ушбу чора тадбирларда қонунни ўзгартиришдан тўғривари дала назорати-гача бўлган жараёнлар ўз аксини топди.

Ўзбекистон Республикасида 2017 йилдан бошлаб соҳага туб ислохотлар бошланди. Фитосанитар тозаланиш яхшилаш ва таъминлаш, республика ҳудудини ўсимликлар карантинидаги ва бошқа хавфли зарарли организмлардан ҳимоя қилиш, ўсимликлар карантини соҳасини такомиллаштириш, ўсимликлар карантини бўйича ички ва ташқи давлат чора-тадбирлар тизимининг самарадорлигини ошириш, давлат фитосанитар назорати ва тизимни янада ривожлантириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўсимликлар карантини давлат инспекциясини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5174-сон Фармони ва ПҚ-3249-сонли “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўсимликлар карантини давлат инспекцияси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди [3; 5].

Ўзбекистон Республикасида фитосанитария хавфсизлигини таъминлаш, республикада чекланган миқдорда тарқалган карантин объектларига қарши кураш мақсадида, 2018 йил давомида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 мартдаги 3626-сонли ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 29 январдаги 65-сон ва 31 январдаги 68-сонли ҳамда 28 июнда 489-сонли қарорлари

қабул қилинди [5].

Худудларда ўсимлик ва ўсимлик маҳсулотларини зарарли организмларига қарши курашда хусусий сектор фаолиятини қўллаб қувватлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 15 сентябрдаги “Ўсимликлар клиникалари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 734-сонли қарори қабул қилинди ҳамда республиканинг барча ҳудудларида режа асосида “Ўсимликлар клиникалари” ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикасининг «Ўсимликлар карантини тўғрисида» қонуни биринчи марта 1995 – йил 31 – августда ва иккинчи марта 2018 йил 9-июлда янги тахрирда қабул қилинди. «Ўсимликлар карантини тўғрисида» қонуни биринчи марта қабул қилингандан 16 та моддadan иборат бўлган бўлса янги тахрирдagиси 34 моддани ташкил этди. [1; 2].

Янги тахрирдagи қонунда соҳага тааллуқли асосий тушунчалар киритилди унда “ўсимликлар карантини” га - қишлоқ хўжалигига ва бошқа ўсимликлар дунёсига зарар етказиши мумкин бўлган ўсимликлар карантини объектлари кириб келишининг, тарқалишининг олдини олишга ҳамда бундай объектларни бартараф этишга қаратилган тадбирлар мажмуи деб таъриф берилди. Барча ўсимликлар карантини назоратидagи маҳсулотларни республика ҳудудига олиб киришга, ундan олиб чиқишга, ишлаб чиқаришга, экиб етиштиришга, қайта ишлашга, сақлашга, ташишга, реализация қилишга ва фитосанитар талабларга зид зарарланган маҳсулотларни йўқ қилишга ёки зарарсизлантиришга оид талабларни белгилайдиган ҳамда бажарилиши юридик ва жисмоний шахслар томонидan бажарилиши шарт бўлган ҳужжатлар фитосанитария талабларидир деб алоҳида модда сифатида қайд этилди [2]. Бунда белгиланган талабларнинг мажбурийлиги зарарланган ўсимлик экиш ва бошқа маҳсулотлари четдан олиб келтирилганда республика флорасига етказилиши мумкин бўлган зарарнинг олди олинади [1; 2]. Масалан; 2019 йилда Хитой халқ Республикасидan республикага олиб келинган 3 млн донa тут кўчатларида республикада учрамайдиган карантин объект аниқланганлиги учун Ички ва ташқи ўсимликлар карантини бошқармаси ходимлари томонидan тегишли тартибда импортёр розилиги асосида ёки юбориш йўли йўқ қилинди. Шу йилда Туркиядan республикага олиб келтирилган 90 тонна чигитда карантиндаги зараркунанда гўза куяси аниқланганлиги учун Туркияга қайтариб юборилди.

2012 йилда Хитойдан республикага олиб келтирилиши режалаштирилган 50 минг туп *Eulecanium gigantea* қалқондори билан зарарланган унаби кўчатларини республикага олиб келтирилиши олди олинди ва тоза ҳудуддаги кўчатхонадан зарарланмаган кўчатлар олинди.

Дунёда унаби ўсимлигининг Ўзбекистонда мавжуд бўлмаган бир неча тур зарарли организмлари мавжуд бўлиб уларни республикага ҳудудига кириб келиб тарқалишини олдини олиш зарарланмаган фитосанитар тоза унаби етиштириш, ҳамда юқори ҳосил олишга асос бўлиб хизмат қилади. Унабининг фитосанитар тоза янги серҳосил жаҳон бозорида катта талабга эга бўлган навларини олиб келиш учун ўсимликлар карантини қоидаларига қатъий риоя этиш талаб этилади.

2012 йилда ҳукумат топшириғига асосан 50 минг донa фитосанитар тоза унаби кўчатларини келтириб республиканинг ўрмон хўжалиги ерларига экиш режалаштирилди. Ушбу мақсадни амалга ошириш учун унабининг кўчатлари билан қандай зарарли организмлар кириб келиши мумкинлиги ўрганилди. Унда дунё бўйича унабига зарар етказиши мумкин бўлган зарарли организмларини фитосанитар хавфи таҳлил этилди. Чунки ўсимликлар карантинига доир тадбирларнинг мақсади ўсимликлар карантини объектларининг хорижий

мамлакатлардан, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг ўсимликлар карантини объектлари тарқалган ҳудудидan Ўзбекистон Республикасининг ўсимликлар карантини объектларидan холи бўлган ҳудудларига кириб келиши натижасида зарар етказилиши хавфининг олдини олиш, уни чеклаш ва бартараф этишдан иборатдир [2].

Унаби кўчатларини импорт қилишдан олдин фитосанитар ҳолатини ўрганиш учун Хитой Халқ Республикасига хизмат сафари борилди. Хитойнинг Цинзян уйғурдаги Ақсув ҳудуди томондаги унаби кўчатларида бир неча турдаги зараркунандалар жумладан *Eulecanium gigantea* қалқондори билан зарарланганлиги ҳамда кўчатларнинг ёши ва бўйи баландлиги аниқланди. Шундан кейин Хитойлик соҳа мутахассислари билан мулоқотлар олиб борилди ва уларга фитосанитар тоза ҳудудда қалқондорлар ва бошқа хавфли зараркунандалар охириги уч йилда карантин назорати жараёнида кузатилмаган ҳудудда етиштирилган фитосанитар тоза кўчатлар танлаб олинди.

Агар Ўзбекистон Республикасига олиб кирилган унаби кўчатларида ўсимликлар карантинидаги ва бошқа хавфли зарарли организмлар аниқланса Хитойга қайтариб юборилиши талаби “Карантин рухсатномаси”да белгиланди. Ундan ташқари унаби кўчатларини Ўзбекистон Республикасига етказиб бериш бўйича қилинган савдо шартномасига (контрактига) ўсимликлар карантини объектларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириб келишининг олдини олишни таъминлайдиган фитосанитария талаблари киритилиши шартнома тузувчиларга тушунтирилди ҳамда киритилди.

Халқаро 12-сонли фитосанитария стандартининг талаблари бўйича карантин остидаги ҳудудига маҳсулотни мамлакат ҳудудига олиб киришга карантин рухсатномаси, экспорт қилувчи мамлакатнинг ўсимликлар карантини ва уларни ҳимоя қилиш бўйича давлат органлари томонидan бериладиган фитосанитария сертификати ёки гувоҳномаси мавжуд бўлган тақдирда йўл қўйилади деб белгиланган. Карантин остидаги маҳсулотнинг ҳар бир туркумига белгиланган намунадаги фитосанитария сертификати илова қилинган бўлиши керак. Шунинг учун Республикага Хитойдан келтирилган барча унаби кўчатларининг ҳар бир транспорт бирлиги халқаро фитосанитар сертификати билан таъминланганлиги (Хитой томонидan жами учта фитосанитар сертификат расмийлаштириб берилган) назорат этилди. Ҳар бир транспорт бирлигидan белгиланган тартибда унаби кўчатларининг намуналарини улар зарарланганлигини ёки зарарланмаганлигини, уларда ўсимликлар карантини объектлари мавжудлигини ёки мавжуд эмаслигини, ўсимликлар карантини қоидаларига ҳамда фитосанитария талабларига мувофиқлигини аниқлаш ва фитосанитар хавфни таҳлил қилиш мақсадида қонун ҳужжатларига мувофиқ аккредитация қилинган “Ўсимликлар карантини марказий лабораторияси”да экспертиза текширувларидan ўтказилди.

Ўсимликлар карантини тўғрисидаги қонунда олиб кирилган карантин остидаги маҳсулотда ўсимликлар карантини объектлари аниқланган тақдирда, улар белгиланган тартибда бир сутка ичида мажбурий фумигация қилинади ёки бошқа усуллар билан зарарсизлантирилади, бегона ўтлардан тозаланади, яширин зарарланишларни аниқлаш ва соғломлаштириш мақсадида оранжереяларга ва карантин кўчатхоналарига ўсимликлар карантини қоидаларига мувофиқ экилади. Бу ўсимлик материалига техник жиҳатдан ишлов берилади ёки улардан ҳудуди ўсимликлар карантини объектлари тарқалиши хавфидan холи бўлган туманларда фойдаланилади. Яширин зарарланишни аниқлаш алоҳида ҳолларда лаборатория текшируви асосида амалга оширилиши мумкин деб белгиланган. Шунинг учун экспертиза хулосасига асосан унаби кўчатлари

М.Мирзаев номидаги боғдорчилик илмий тадқиқот институтининг тажриба хўжалигида ва ўрмон хўжалигида ажратилган майдонларда экилди. Ушбу майдонларда фитосанитар дала назорати унаби кўчатларини фитосанитар тозалигини таъминлаш, уларда ўсимликлар карантини объектларининг мавжудлигини ёки мавжуд эмаслигини аниқлаш, ўсимликлар карантини объектларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириб келишига, тарқалишига ҳамда биоэкологик хусусиятларга таъсир кўрсатишига кўмаклашувчи омилларни аниқлаш ва баҳолаш, ўсимликлар карантини объектларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириб келиш йўллари ва тарқалган ҳудудларни аниқлаш, ўсимликлар карантини объектлари ўчоқларини аниқлаш, ўсимликлар карантини объектларига қарши курашиш учун зарур чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, фитосанитар хавфни аниқлаш ва таҳлил қилиш мақсадида ўсимликлар карантини давлат инспекторлари томонидан амалга оширилди. Уч йиллик дала назорати натижалари бўйича ҳеч қандай яширин зарарланиш яъни карантин объектлари аниқланмади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил март ойида Навоий вилоятига қилган ташрифи жараёнида вилоятни ривожлантириш мақсадида ўтказилган йиғилиш баённомасининг (11-сон баённома) 53-бандида Нурота туманидаги

“Чашма” тарихий меъморий мажмуаси атрофида унабизор ташкил этиш вазифаси қўйилган.

Ушбу топшириқ ижросини амалга ошириш мақсадида унаби кўчати етиштирилаётган бир неча чет мамлакатларнинг ҳудудлари фитосанитар хавфи таҳлил этилди. Жумладан, Тожикистон, Туркменистон, Афғонистон, Арманистон, Грузия, Россия ва Озарбайжонда Япон мумсимон сохта қалқондори - *Ceroplastes japonicus*, Бинафшаранг қалқондори - *Parlatoria oleae* ва касалликлар, Италия, Франция, Ҳиндистон ва Кипрда шарқ мева пашшаси - *Bactrocera dorsalis* ва мумсимон сохта қалқондор - *Ceroplastes floridensis* каби карантин зараркундлар тарқалганлиги аниқланди.

Худди юқоридаги тартибда Хитойнинг бир қанча кўчатхоналари ўрганилди. Барча фитосанитар талаблар бажарилди ва карантин қоидаларига риоя этган ҳолда Хитойдан унабининг Hui Zao (940 дона) ва Jun Zao (1860) баланд бўйли навлари жами 2800 дона келтириб белгиланган ҳудудга экилди ҳамда икки йил давомида карантин назоратидан ўтказилди. Ҳозирги кунда ушбу унабизор ҳосилга кирган ва мева бермоқда. Ундан ташқари Тошкент давлат Аграр университетининг тажриба майдонига унабининг ўндан ортик пакана навлари ҳам келтирилиб илмий изланишлар олиб боришмоқда.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 31 августдаги “Ўсимликлар карантини тўғрисида”ги қонуни.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 31 августдаги “Ўсимликлар карантини тўғрисида”ги қонуни (янги таҳрир).
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўсимликлар карантини давлат инспекциясини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5174-сон Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўсимликлар карантини давлат инспекцияси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3249-сонли Қарори.
5. Кимсанбоев Х.Х., Муродов Б.Э., Сулаймонов О.А., Яхёев Ж.Н. Ўсимликлар карантинида фитосанитар назорат. Ўқув қўлланма. Тошкент. 2021. 339 б.

УДК: 632.7.753

ПЕРВАЯ НАХОДКА ЦИКАДЫ *ONCOPSIS ALBINATA* DLAB. НА ЛОХЕ В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ

Кожевникова Алевтина Григорьевна, д.б.н., профессор,
Ташкентский государственный аграрный университет.

Аннотация: В статье представлены материалы по изучению *Oncopsis albinata* Dlab. на лохе узколистной, в Ферганской долине. Представлена вредоносность *Oncopsis albinata* Dlab., характер наносимого вреда, морфологические и биологические особенности, представлено систематическое положение, особенности определения, распространение, определена фаза зимовки, место откладки яиц.

Ключевые слова: особенности развития, вредители, вредоносность, *Auchenorrhyncha*, *Cicadellidae*, *Oncopsis albinata* Dlab., *Elaeagnus angustifolia* L., семейство, род, вид.

Abstract: The article presents materials on the study of *Oncopsis albinata* Dlab. on the oleaster in the Fergana Valley. The harmfulness of *Oncopsis albinata* Dlab., the nature of the damage, morphological and biological features are presented, the systematic position, features of definition, distribution are presented, the wintering phase, the place of oviposition are determined.

Key words: development features, pests, harmfulness, *Auchenorrhyncha*, *Cicadellidae*, *Oncopsis albinata* Dlab., *Elaeagnus angustifolia* L., family, genus, species.

Введение. Цикадовые (*Auchenorrhyncha*) являются довольно обширной серией отряда равнокрылых (Homoptera). Они распространены практически во всех широтах и представлены многовидовыми комплексами во многих сообществах. В биоценозах агроландшафтов цикадовые обычно

присутствуют, но не всегда являются вредителями. Однако, при определенных условиях эти насекомые могут размножаться в массовом количестве и наносить большой вред.

Многие исследователи отмечают, что цикадовые предпочитают полевые культуры, травянистые сообщества, их много